

Daniël Colonijs

(1566-1635)

theoloog tussen reformatie en orthodoxie

with a summary in english
avec un résumé en français

door

J. Hoek

Uxori parentibusque.

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2020

INHOUDSOPGAVE

I. Inleiding	1
II. Jeugd en studietijd	5
1. Metz	7
2. Gent	10
3. Genève	14
4. Heidelberg	22
5. Leiden	26
6. Terugblik	30
III. Predikant te Rotterdam	31
1. Ambtelijk werk	33
2. Correspondentie met P. Bertius en J. Polyander	37
3. Terugblik	40
IV. Regent te Leiden	43
1. Positie van de regent	45
2. Het onderwijs in het college	56
3. Plaats in het waals bestel	66
4. Terugblik	69
V. Predikant te Leiden	71
1. Tot de synode van Dordrecht 1618-1619	73
2. Na de synode van Dordrecht 1618-1619	79
3. Licht en schaduw in de laatste levensjaren	90
4. Terugblik	96
VI. Afgevaardigde te Dordrecht 1618-1619	99
1. De waalse afvaardiging tijdens de Pro-acta	101
2. Het konflikt rond de predestinatie - de waalse bijdrage in de bezinning	106
3. Colonius' rol bij de verwerking van de dordtse taken	121
4. Terugblik	127

VII. De Analysis Paraphrastica	129
1. 'Sitz im Leben'	131
2. Vergelijking Analysis-Institutie.....	135
3. Vergelijking andere compendia-Institutie (locus de praedestinatione).....	140
1) Bunnius' compendium.....	141
2) Launeus' epitome	144
3) Molichius' Kurtzer Bericht.....	145
4) Olevianus' epitome	147
5) Piscators Aphorismi en Exegesis	150
6) Zwingerus' Theatrum	152
4. Vergelijking Analysis - andere compendia; waardering van de Analysis.....	154
VIII. Slotbeschouwing.....	161
Summary-Résumé.....	169
Bijlagen	
I. Antwoorde op seker schrift, ghe-intituleert Catholijcke Propositien teghen alle nieuwe Sectarisen.....	181
II. Brieven van Colonius	185
III. Theses onder Colonius verdedigd	197
Biografie	201
Register van personen	215
Register van zaken	218
Lijst van afkortingen	221
Curriculum vitae	223

Lijst van Afbeeldingen

Het waalse college aan de Groenhazengracht te Leiden - (foto H. Kleibrink, 1962)	cover
Schets van het voormalige Bagijnenhof te Rotterdam, vermoede- lijk vervaardigd omstreeks 1830 door de schilder Altman, naar aanwijzingen van de historicus van Reijn (eerder afge- drukt in J. Verheul. <i>De waalsche gemeente te Rotterdam</i> , t.o. blz. 20)	32
Vrouwenkerk te Leiden. schets (met onderschrift gedateerd 1721). weergevend de situatie in 1579 (Prentverzameling G.A. Leiden)	72
Inscriptie in het Album Amicorum van Johannes Rufelaert, Dordrecht 1619 (K.B. 's-Gravenhage)	100
Titelpagina van de <i>Disputationes Theologicae</i> (de eerste druk van de <i>Analysis Paraphrastica</i>). in 1628 verschenen bij Elze- vier te Leiden (<i>Bodleian Library</i> - Oxford)	130
Titelpagina van Colonius' <i>Analysis Paraphrastica</i> , in 1636 door zijn schoonzoon Bonaventura Elzevier uitgegeven (K.B. 's-Gravenhage)	160

I. Inleiding

Daniël Colonus (1566-1635) behoort niet tot die theologen uit de zeventiende eeuw van wie de namen ook nu nog algemene bekendheid-genieten. Toch was hij in zijn tijd een vooraanstaande figuur. Er is dan ook goede reden om te trachten een biografie van hem te geven.¹⁾

Bij het overzien van zijn levensgang komen verschillende aspecten van het kerkelijk leven en de theologische ontwikkeling in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw naar voren. Zijn jeugd was nog overschaduwd door de benarde situatie waarin de gereformeerde kerken onder het kruis verkeerden. De theologische studie bracht hem in auditoria waarin docenten de stem van Calvijn vertolkten op min of meer gemodificeerde wijze.

Als predikant te Rotterdam en later te Leiden nam hij voluit zijn plaats in binnen het kerkelijk leven, allereerst in een fase van opbouw, dan van strijd tussen Arminianen en Gomaristen, tenslotte van consolidatie na de in Dordrecht (1618-1619) genomen leerbeslissingen. In deze woelige tijd zou hij een matigende en op verzoening gerichte invloed blijken uit te oefenen.

Niet alleen als predikant maar vooral ook als regent stond Colonus midden in de kring van de waalse kerken in de Nederlanden. Zo werpt zijn levensbeschrijving zijdelings enig licht op de geschiedenis van deze kerken, die een vruchtbare ent in de stam van de nederlandse gereformeerde kerken vormden. Met name betreft dit de waalse bijdrage aan de bezinning en besluitvorming op de synode van Dordt, alsook aan de opleiding van predikanten gedurende een reeks van jaren.

De dogmenhistorische vraag die bij deze biografie op de achtergrond staat, is die van de verhouding tussen Calvijn en de generaties na hem. Een veelbesproken kwestie is hoe nauw de theologen die in het voetspoor van de reformator wilden voortgaan, in feite bij hem aansloten of hoe groot de deviatie was die in de na-reformatorische theologie optrad ten opzichte van de oorspronkelijke inzet van de hervormers. Colonus mag als een overgangfiguur worden gezien, hetgeen te illustreren is aan de aard van het door hem gegeven theologisch onderwijs. De neerslag van dat onderwijs is — behalve in verspreide theses — met name te vinden in zijn boek *Analysis Paraphrastica*, een bewerking van de *Institutie* van Calvijn.

¹⁾ Zie *B.L.G.N.P.* I, Kampen 1978, 59,60 (artikel van G. H. M. Posthumus Meyjes). Door deze bijdrage werden artikelen over hem in eerder verschenen lexica achterhaald. In deze studie schrijf ik consequent de latijnse vorm van zijn naam: Daniël Colonus. Hij wordt ook wel aangeduid als Daniël van Ceulen of Daniël de Coulogne.

Bij de bespreking van dogmenhistorische gezichtspunten vindt in deze studie een zekere toespitsing plaats naar de leer van de predestinatie. De vragen rond verkiezing en verwerping stonden immers in Colonus' tijd in het centrum van de belangstelling, zij hielden hem bezig rond 'Dordt' en speelden een rol bij allerlei beleidsbepalingen in het kerkelijk leven alsook in het pastoraat. Bovendien is juist de predestinatieleer één van de terreinen waarop de ontwikkelingen en verschuivingen in de gereformeerde theologie na Calvijn zich het duidelijkst aftekenen.

In de hoofdstukken twee tot en met vijf, die voornamelijk biografisch van aard zijn, wordt een chronologische volgorde aangehouden, met dien verstande dat uit Colonus' leidse tijd eerst (hoofdstuk 4) zijn werk als regent en daarna dat als predikant (hoofdstuk 5) wordt besproken, aangezien bij het eerstgenoemde het zwaartepunt dient te worden gelegd. Het zesde hoofdstuk geeft aanleiding tot een wat bredere aanduiding van de verschillende posities die werden ingenomen in de strijd rond het dogma van de predestinatie. Bij de bespreking van de *Analysis Paraphrastica* (hoofdstuk 7) worden ook andere, soortgelijke werken betrokken: parafrasen van de *Institutie* zoals deze aan het eind van de zestiende en tot ver in de zeventiende eeuw door verschillende auteurs werden gegeven.

Het laatste hoofdstuk biedt een evaluatie van wat aan relevante gezichtspunten naar voren is gekomen ter kenschetsing van Daniël Colonus als persoon en als theoloog.

II. Jeugd en studietijd

1. Metz

Daniël Colonus werd op 29 september 1566 geboren te Metz in het noord-oosten van het huidige Frankrijk ¹). Zijn ouders waren van goede stand. Vader Petrus Colonus, predikant te Metz, stamde uit een aanzienlijk geslacht dat zich enige generaties eerder te Gent had gevestigd ²). Moeder Sara Ackerman, een begaafde en beschaafde vrouw, was afkomstig uit Antwerpen ³). In 1562 werd het huwelijk gesloten ⁴) waaruit behalve Daniël nog twee kinderen werden geboren. Petrus Colonus (of Pieter van Ceulen) ⁵) was tijdens zijn studie in Parijs door het contact met de beroemde graecist Robert Estienne op het spoor van de reformatie gezet ⁶). Het verblijf in Genève dat daarop volgde is voor het verdere van zijn leven van beslissende betekenis gebleven ⁷). De daar gelegde kontakten met Calvijn bleven ook bestendig, zoals de correspondentie laat zien ⁸). Vanuit Genève begaf P. Colonus zich naar Montoy in de onmiddellijke omgeving van de stad Metz ⁹), was naderhand enige tijd werkzaam te Heidelberg

- 1) D. Nauta, De kerk der reformatie in Metz, 64. Van belang voor de ontwikkelingen in Metz is het gegeven dat deze stad pas in 1552 door de franse koning bezet was. Tot die tijd was het een vrije rijksstad.
- 2) Zie de Oratio Funebris bij de begrafenis van Louis de Dieu gehouden door J. Polyander, opgenomen in Louis de Dieu, *Critica Sacra*. Petrus' vader werd Guilielmus Gandavensis genoemd en zijn grootvader heette Hiëronymus van Ceulen.
- 3) J. H. Hessels, *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum II*, no. 63, 192, 193. (brief van Aegidius Becius aan Johannes Utenhovius, 5-4-1562) "... Uxorem ducit Dominus Colonus egregiam sane virginem, et omnibus probae matris familias futurae dotibus pulchre instructam, tibi quoque et uxori tuae non ignotam nimirum Theodorici Alardi veteris hospitis tui neptem nomine Saram".
- 4) D. Nauta, De kerk der reformatie in Metz, 76, n.23; de twee oudste kinderen werden geboren in 1563 en 1564.
- 5) G. H. M. Posthumus Meyjes, *Geschiedenis van het Waalse College*, 50 - wijst met een beroep op Polyander's Oratio funebris er op dat dergelijke latinisering plaatsvond uit veiligheidsoverwegingen.
- 6) Hij studeerde naast de griekse taal ook rechten; zie voor R. Estienne (Stephanus), een lid van de vermaarde drukkersfamilie, *D.B.F.* XIII, 92-95.
- 7) Louis de Dieu, *Critica Sacra* (Oratio funebris door J. Polyander) "... ubi ad Calvinum deductus, fideli ipsius institutione verae religionis cognitione salutari imbutus, eiusdem hortatu, primum ad studium sacrae Theologiae, deinde ad verbi divini ministerium animum suum applicuit."
- 8) Deze briefwisseling tussen Calvijn en Colonus is terug te vinden in *CR XLV*, *XLVI* en *XLVII*.
- 9) Als huisprediker van Antoine de Clervant, heer van Montoy. Hierbij zat de bedoeling voor dat het kasteel zou dienen als springplank voor activiteiten in Metz. Hiervan kwam echter weinig terecht, zie uitvoerig D. Nauta, De kerk der reformatie in Metz.

als docent van het pas opgerichte collegium sapientiae aldaar¹⁰), en keerde in 1560 onder gunstiger omstandigheden naar Metz terug¹¹).

In deze jaren brak een tijd van onstuimige groei en verrassende bloei van de gereformeerde kerk van Metz aan¹²). Zelfs kon worden gedacht aan een reformatie van de magistratuur, waarover het advies van Genève gevraagd werd. Bij de sterk uitbreidende werkzaamheden werd Colonius sr. geassisteerd door onder andere de latere hofprediker van prins Willem van Oranje, Jean Taffin¹³). Daniël aanschouwde het levenslicht onder deze zoveel belovende omstandigheden, maar reeds in zijn prille jeugd zouden deze zich ingrijpend wijzigen. Al spoedig pakten zich namelijk zware wolken samen boven de jonge gemeente, hetgeen uitliep op een edict waarbij de uitoefening van de gereformeerde religie op straffe des doods werd verboden en de predikanten werden gesommeerd het land binnen veertien dagen te verlaten. In maart 1569 was de situatie volstrekt onhoudbaar geworden en zagen P. Colonius en Taffin zich genoodzaakt in Heidelberg een goed heenkomen te zoeken¹⁴).

Na de periode in Metz die voor Pieter van Ceulen wel het hoogtepunt van zijn leven moet hebben betekend, was deze nog enige tijd werkzaam in Keulen¹⁵). Datheen deelt het een en ander mee over de krachtige activiteit die hij daar ontplooidde¹⁶). Tussen maart en mei 1570 treffen we hem weer in Heidelberg aan. In 1571 was hij betrokken bij de in de Pfalz

- 10) Nadere bijzonderheden over dit Heidelbergs intermezzo in *CR XLVI*, (ep. 3175) 40-42.
- 11) In 1560 was koning Frans II overleden. Catharina de Médici, regentes voor Karel IX, onderging een tijdlang de invloed van Beza.
- 12) Zie de brief die Holbrac d.d. 7 juli 1561 vanuit Straatsburg aan Calvijn schreef, *CR XLVI* (ep. 3432) 540, 541.
- 13) C. Boer, *Hofpredikers*; Ch. Rahlenbeck, Jean Taffin. Vergelijk de brief van Colonius en Taffin aan Genève, *CR XLVII* (ep. 3588) 79, 80.
- 14) Bij deze vlucht naar de Palts werden ze vergezeld door Jean Polyander (senior) die ook enige tijd in Metz had gewerkt, J. P. van Dooren, Voorbereiding en deelnemers, 82.
- 15) A. A. van Schelven, *De Nederduitsche vluchtelingenkerken*, 267. Pas in 1571 kwam het tot instituering van afzonderlijke vluchtelingenkerken te Keulen.
- 16) H. de Vries, *Genève pépinière II*, 166, 168, een brief van P. Colonius aan Beza waarin ervaringen te Keulen worden vermeld; *Ibidem*, 168 - een brief van P. Dathenus aan Beza met de zinnen: "... Praefuit aliquandiu illi Ecclesiae Petrus Colonius et cum et Germanicam superiorem linguam et inferiorem, gallicam denique sonare posset, plurimum profuit ac confusum Ecclesiae statum, in eum ordinem rededit, qui deinceps facile servari posset..."

gehouden twistgesprekken met de Wederdopers¹⁷). Ook behoorde hij tot de ondertekenaars van een schrijven ter voorbereiding van de synode van Emden (1571), dat op 30 juni van Heidelberg uitging¹⁸). Of hij deze synode heeft bijgewoond en ook of hij oktober 1571 weer vertrokken is naar Metz is onzeker¹⁹), maar in elk geval moet hij tegen het eind van dat jaar overleden zijn.

De betekenis van Petrus Colonius lag niet in originaliteit op theologisch gebied of in bijzondere denkkraft. Wel verscheen van zijn hand een vertaling in het frans van een door Th. Erastus opgesteld traktaat over het Heilig Avondmaal²⁰), alsook een vertaling van een geschrift van de heidelberger theologen over dit sacrament²¹). Zelf schreef hij een verweer tegen de polemiek van Franciscus Belcarius, bisschop van Metz, inzake vragen die samenhangen met de uitverkiezing en de kinderdoop²²). Of hij ook betrokken is geweest bij het ontstaan van de "Confession de foy" van Guido de Brès is niet duidelijk²³). Maar meer dan deze publicaties en de talenkennis waarover hij beschikte, springen zijn organisatorische talenten in het oog. Als karaktereigenschappen werden hem behalve arbeidslust en standvastigheid ook mildheid, gematigdheid en warmte toegeschreven²⁴). Het tijdstip van zijn overlijden viel samen met de bijeenkomst van een synode die in het teken stond van de voorbereiding op een nieuwe tijd. Het bleef voorbehouden aan een volgende

17) Th. Ruys, *Petrus Dathenus*, 101.

18) *1571 Emden Synode 1971*, 19 en J. P. van Dooren, Voorbereiding en deelnemers, 77-81. Vgl. *W.M.V.* serie III, deel V, 6.7.

19) Zo D. Nauta, De kerk der reformatie in Metz, (met een beroep op *Geschichtsblätter des Deutschen Hugenoten-Vereins*, II 4 Magdeburg 1893, 5.)

20) Deze vertaling verscheen in 1564 onder de titel: "Vraye et droicte intelligence de ces paroles de la Cène de Jesus Christ"; zie Ruth Wesel-Roth, *Thomas Erastus*, 32.

21) "Conformité et accord, tant de l'écriture sainte, que des anciens et pur Docteurs de l'Eglise, et de la Confession d'Augsbourg bien entendue, touchant la doctrine de la S. Cène de notre Seigneur. Par les Theologiens de l'Université de Heidelberg. Traduit d'Alleman en François, par M. Pierre de Cologne, fidele Ministre en L'Eglise Chrestienne de Metz, Genève 1566. Zie *Catalogue de la Bibliothèque Wallonne*, 6e Suppl., 61.

22) *Apologia Ministrorum Metensium adversus Franc. Belcarii librum de Infantium in utero sanctificatione*, Genève[?] 1567. Het auteurschap van Colonius wordt in twiifel getrokken door D. Nauta, De kerk der reformatie in Metz, 77 n. 28. Maar J. Polyander schrijft het in boven genoemde *Oratio Funeris* aan hem toe, terwijl het boekje ook deel heeft uitgemaakt van de bibliotheek van Daniël Colonius.

23) L. A. van Langeraad, *Guido de Bray*, 107-109; J. N. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, 8-10.

24) Louis de Dieu, *Critica Sacra*. (Oratio funebris)

generatie, waartoe Petrus' zoon Daniël behoorde, die tijd waarin kruiskerken en vluchtelingengemeenten althans in de Nederlanden tot het verleden zouden behoren mee te maken.

Van de stad en de kerk van Metz zal Daniël weinig herinneringen hebben overgehouden, van het verblijf in Keulen en vooral Heidelberg wellicht wat meer. Hij was amper vijf jaar oud toen zijn vader overleed. Het valt te betwijfelen of Colonius senior zijn zoon in die eerste levensjaren veel heeft kunnen overdragen. Hij werd immers in hoge mate opgeëist nu eens om de kansen voor uitbreiding van de gemeente aan te grijpen, dan weer om dreigend gevaar te ontkomen en van de ene plaats naar de andere te trekken. Later zou Daniël Colonius zelf verzuchten dat hij in zijn jeugd de opvoeding en begeleiding van zijn vader had moeten missen²⁵). Jean Taffin heeft eens een nadrukkelijke aansporing gericht aan het adres van de jonge Daniël waarin hij de bijzondere verbondenheid die er tussen hem en Colonius senior geweest was vermeldde, en de zoon opriep te gaan in de goede sporen die door diens vader getrokken waren²⁶). Op deze indirecte wijze heeft Daniël zich later toch kunnen spiegelen aan het voorbeeld dat zijn vader als belijder, prediker en theoloog had gesteld.

Na het overlijden van Petrus Colonius keerde zijn weduwe met haar kinderen terug naar Gent, waar stellig nog familie woonde²⁷). Daarmee brak een nieuwe episode aan in Daniël's nog jonge leven.

2. Gent

In de stad Gent zou een snelle opbloei van gereformeerd kerkelijk leven plaatsvinden. Anders dan in Metz, een aantal jaren vroeger, zou die pe-

²⁵) In een treurdicht na het overlijden van zijn zoon Pieter (die dus naar zijn grootvader vernoemd was) zegt Daniël over zijn vader: "Ille juventutis potuisset fingere mores / Nostrae, quo fierem doctior et melior."; Petrus Colonius sr. is nog geen veertig jaar oud geworden: "Ille quater denos jam nondum absolverat annos." Zie *infra* 94, n. 105.

²⁶) Vermeld in de Oratio funebris door J. Polyander, "...ut has paternas virtutes sedulo tibi imitandas proponas, et cum Collegis olim tuis amicitiam illam, quam cum magna Ecclesiae Dei aedificatione et nostri consolatione coluimus, tu quoque observare studens." (Louis de Dieu, *Critica Sacra*.) Voor de betekenis van P. Colonius is nog typerend dat de waalse kerkeraad te Londen hem op één lijn stelde met mannen als Viret, Beza, Des Gallars en Macar; *CR XLVI* (ep. 3170) 31.

²⁷) Dr. J. Decavele, archivaris van het stadsarchief te Gent, was zo vriendelijk mij mee te delen dat aldaar geen doop-, trouw- en overlijdensboeken over de 16e eeuw bewaard gebleven zijn.

riode van betrekkelijke rust langere tijd duren. Toen het gezin Colonius arriveerde, was het echter nog niet zover. De stroming van reformato-ri-sch gezinden had zich nog vooral ondergronds, zij het nu en dan ook reeds in het openbaar aangediend. In 1566 zouden maar liefst tienduizend Gentenaren zich naar Deinse hebben begeven om een hagepreek te kunnen beluisteren²⁸). Vurige predikers als Petrus Datheen²⁹) en Herman Moded waren op het toneel verschenen. Maar in reactie op de beeldenstorm namen de vervolgingen van de hervormden weer toe en in de jaren 1567-1576 werd een groot aantal van hen op wrede wijze ter dood gebracht. De gereformeerde kerk onder het kruis hield echter vol, ook in de moeilijkste tijden³⁰). De "Pacificatie van Gent" in het veelbewogen jaar 1576 bracht soelaas³¹). Niet lang daarna voer een revolutionair sentiment door Gent. Reformatie en revolutie reikten elkaar de hand³²). Door een coup op 28 oktober 1577 kwam een antikatholieke, reformato-ri-sch beïnvloede en revolutionair-patriottisch gezinde partij aan het bewind. Mannen als Ryhove en de radicale Hembyze maakten nu de dienst uit. De vlag van de democratie werd gehesen, maar de ontwikkeling zou hoe langer hoe meer demagogische en dictatoriale trekken gaan vertonen. Op deze wijze werd Gent een struikelblok voor de Prins, wiens politiek er op gericht was door zoveel mogelijk matiging te betrachten de Nederlanden bijeen te houden in het gemeenschappelijk verzet tegen de tyrannie van Filips II³³).

In de boeiende episode 1577-1584³⁴) ontstond zoiets als een "gentse calvinistische republiek". Bij deze ontwikkeling konden de bepalingen van de Pacificatie die weliswaar schorsing van de plakkatens behelsden, maar

²⁸) G. J. Brutel de la Rivière, *Hermannus Moded*, 26. Het kan hier slechts een schatting betreffen, daar exacte gegevens niet bekend zijn.

²⁹) Th. Ruys jr., *Petrus Dathenus*, 72.74.

³⁰) W. te Water, *Historie*, 27. Ter synode van Emden was ook een "frère de Gand" (Tophusanus).

³¹) Zie R. H. Bremmer, *De nationale betekenis*, 78-82; Vgl. J. J. Woltjer, *De vredemakers*, 74.81.

³²) H. Pirenne *Geschiedenis van België*, IV, 126.129, betoogt dat er slechts een handjevol echte calvinisten in de stad aanwezig was, terwijl de massa slechts volgde uit revolutionair bewustzijn. Maar door repatriëring en immigratie nam het overtuigd calvinistische volksdeel toch sterk toe! Dat laatste beklemtoont ook E. de Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, V, 148: "A la fin de 1577, Gand regorge de calvinistes...."

³³) R. H. Bremmer, *De nationale betekenis*, 100.

³⁴) Deze episode is dikwijls beschreven, zie bijv. H. Q. Janssen, *De kerkhervorming in Vlaanderen*, I, 197-213; en vooral A. Despretz, *De instauratie*, 119-229.

publieke uitoefening van de gereformeerde eredienst niet toestonden, onmogelijk worden gehandhaafd. De eerste juni 1578 werd dan ook de eerste preek in het openbaar gehouden. Het zou in de lijn van de in datzelfde jaar gehouden nationale synode van Dordrecht hebben gelegen, wanneer in Gent naar een vorm van "Religionsfrid" was gestreefd. Daarvan was echter geen sprake. Een calvinistisch monopolie loste het rooms-katholieke monopolie af en Petrus Datheen, die meer en meer onder invloed van Hembyze kwam te staan, ontwikkelde zich in Gent tot één van de scherpste tegenstanders van Oranje's politiek³⁵). Door de steeds meer radicaliserende tendenzen³⁶) werd binnen Gent ontevredenheid en verzet opgeroepen, terwijl de stad naar buiten toe in een geïsoleerde en uiteindelijk onhoudbare positie werd gedrongen. Dat de stad zich op 12 september 1584 aan Parma moest overgeven was mede te wijten aan de onbezonnenheid van haar politieke en kerkelijke leidslieden. Toch mag bij alle kritiek op dat extremisme en particularisme niet worden vergeten dat in heel de periode van de calvinistische overheersing niet of nauwelijks bloed is vergoten, wat "de enige onderbreking in de martelaarslijst gedurende de tweede helft der zestiende eeuw" betekende³⁷).

Als hét centrum van het calvinisme in de zuidelijke Nederlanden heeft Gent een belangrijke rol in de opstand gespeeld³⁸). Maar van dieper betekenis moet worden geacht wat vanuit Gent is bijgedragen aan de opbouw van het kerkelijk leven in Oost-Vlaanderen³⁹) en aan de verbreiding van prediking en onderwijs in gereformeerde zin. Vele gereformeerde predikanten van naam hebben de kerk van Gent

³⁵) Er zijn geen aanwijzingen dat Datheen reeds als praeses van de synode van Dordt 1578 zich tegen de nationale politiek van de Prins heeft verzet, R. H. Bremmer, De nationale betekenis, 100, 115. De rol van de predikanten in deze wordt overtrokken door L. J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme*, II, 311, "....een niets ontzien-de minderheid onder de opzweepende taal van calvinistische zeloten als Petrus Dathe-nus en Herman Moded de terreur tot waanzin opzweepten."

³⁶) G. Malengreau, *L'esprit particulariste*, 73. "Les Gantois en particulier, par leur fanatisme et leurs persécutions religieuses, avaient fait un tort incalculable à la cause nationale, en rendant impossible une politique de tolérance seule capable de cimenter l'union des Etats."

³⁷) A. L. E. Verheyden, *Het Gentsche Martyrologium*, XIV.

³⁸) H. A. Enno van Gelder, *Revolutionaire reformatie*, 125-130.

³⁹) J. P. van Dooren, *Gegevens*, 195.196.

gediend⁴⁰). In november 1578 waren wel achttien voorgangers in de stad aanwezig, die zeer velen met hun verkondiging bereikten. Behalve aan de prediking werd ook aan het onderwijs bijzondere aandacht gegeven. Met recht kan worden gesteld dat het gehele onderwijssysteem op de helling kwam en getransformeerd werd. Wat het lager onderwijs betreft bestond de voornaamste verandering hierin dat voortaan de catechismus "in 't guessche" werd aangeleerd⁴¹). Aan de verwarring ontstaan door het naast elkaar voorkomen van een groot aantal particuliere latijnse scholen, elk met hun eigen methodes en leerstof, kwam een einde door de opening van een nieuwe schola latina in 1580⁴²). Zo werd onder leiding van Adriaan Damman, de blinde Lucas Claeysson, Chrétien de Rycke en anderen een uniformering en standaardisering van dit vervolgonderwijs bereikt⁴³).

Maar de gentse calvinisten achtten het onderwijssysteem niet afgerond zonder de bekroning door een academie. Het bisschoppelijk seminarie dat in juli 1578 gesloten was, moest nu vervangen worden door een calvinistische hogeschool⁴⁴). Zo gebeurde het dat op 6 oktober 1578 Jacobus Kimedonckius⁴⁵) als rector van de pas opgerichte academie het eerste college gaf in het refter van het vroegere Carmelietenconvent. Naast hem fungeerden als professoren Lambert Daneau, Alexander Ratloo en Hubert Sturm. In 1582 had de gentse hogeschool een volledige bezetting en werd het hoogtepunt van haar bloei bereikt. Naast hoorcolleges stonden er ook disputeeroefeningen op het rooster, welke vorm van onderwijs bijzonder de voorkeur van Daneau genoot⁴⁶). Kimedonckius die de bijnaam "de professor der leeringe van Calvijn" droeg, heeft zijn studenten voortgeleid in het spoor van de calvinistische theologie. Daneau was meer een scholasticus in statu nascendi. Door hem

⁴⁰) Zie H. Q. Janssen, *De kerkhervorming in Vlaanderen*, I 198-208 en dezelfde, *W.M.V.* serie III, deel III, 46-53, welke ook de antecedenten van deze predikanten geeft. Het waren onder andere Datheen, Moded, Kimedonck, Saravia en Pierre Moreau van de vrij grote waalse kerk met de schuilnaam "la glaive" of "la fleur de lys".

⁴¹) P. B. de Jonghe, *Gentsche geschiedenissen*, II, 25 "....en men begonst ook den Kettterschen Catechismus te leeren aen de kinderen."

⁴²) Vgl. W. Baudartius, *Het leven Wilhelmi Baudartii*, 225-249. In calvinistische ogen was het met name ontoelaatbaar dat vele schoolmeesters niet gereformeerd waren.

⁴³) Zij doceerden resp. latijn, grieks en pedagogiek. In 1581 kwamen G. Volcaert en D. Otto bij het docentencorps, zie P. Fredericq, *L'enseignement public*, 64.

⁴⁴) L. E. Halkin, *L'Académie Calviniste*, 95-100.

⁴⁵) *BWPG* IV, 749-752.

⁴⁶) O. Fatjo, *Nihil pulchrius ordine*, Leiden 1971, 28.

werden de theologanten vertrouwd gemaakt met het logisch redeneren, deduceren en concluderen binnen de dogmatiek. Hij stelde de geloofsleer in een rationeel kader, daarbij met name door pedagogische motieven gedreven⁴⁷⁾.

De jonge Daniël Colonus heeft een twaalfstal voor zijn vorming zeer belangrijke levensjaren doorgebracht in het gistende Gent. Ook hij heeft meegeprofiteerd van de calvinistische inspanning voor onderwijs in gereformeerde zin. In de jaren 1582 en 1583 was hij een van de zestien alumni die op stadskosten in de school werden aangenomen⁴⁸⁾. Kost en inwoning, kleding en schoeisel, soms ook boeken werden gratis verstrekt. Colonus kon 's zondags de preken van vermaarde gereformeerde predikanten beluisteren en werd door de week verder vertrouwd gemaakt met de calvinistische, lichtelijk scholastisch getinte leer⁴⁹⁾. Dit alles heeft hem in positieve zin beïnvloed. Het is echter niet onmogelijk dat de confrontatie met de steeds radicaler stroming van Hembyze cum suis mede van betekenis is geweest voor zijn ontwikkelingsgang. Dit hypercalvinisme ademde een andere geest dan hij van huis uit gewend was. Het was wellicht met dit voorbeeld waarschuwend voor ogen dat Colonus zich heel zijn verdere leven verre heeft gehouden van extremisme. Toen in 1584 in Gent de grond te heet onder de voeten werd vanwege de blokkade door de troepen van Parma, kregen Colonus en zijn medege-noten nog eenmaal van Kimedonck het vermaan getrouw te blijven bij hetgeen ze geleerd hadden. Het was bij hem niet voor dovemansoren gezegd. Vanuit Gent ging hij naar Genève, de stad waar enkele tientallen jaren eerder de levensweg van zijn vader zo ingrijpend was bepaald.

3. Genève

Colonus kon de reis naar de stad aan het Lac Léman ondernemen dankzij de geldelijke steun die hij voortaan zou genieten van de zijde van de waalse kerk⁵⁰⁾. In maart 1584 was hij opgenomen onder de reguliere

47) O. Fatio, *Méthode et Théologie*, X, XI.

48) V. van der Haeghen, *Bijdragen*, 241. De hospes van Daniël was eerst ene Daniël Hoste, daarna een zekere de Pestere; in juni 1583 kreeg hij een paar nieuwe schoenen, in augustus een 'culde rocxken'. Pieter Baudry kreeg de Institutie van Calvijn.

49) Bij dit onderricht is nog te noemen dat Kimedonck zijn exegetische verhandelingen in gepopulariseerde vorm voor een breder publiek uitsprak in de St. Bavo. Een vorm van de 'prophetie'?

50) Zijn moeder had reeds enige tijd twee florijnen per week ontvangen als tegemoetkoming in Daniël's levensonderhoud.

bursalen die uit de "bourse des escoliers" werden onderhouden⁵¹⁾, iets wat kon geschieden doordat de magistraat en kerk van Gent van alle aanspraken op hun oud-alumnus afzagen. Het aanvaarden van dit stipendium uit waalse kring was in hoge mate bepalend voor zijn verdere levensweg, aangezien hij zich daarmee moreel vastlegde later binnen dat verband zijn arbeidsveld te zullen zoeken. De keuze van Genève was voor de hand liggend, immers de stad van Calvijn gold nog altijd als hét centrum van het gereformeerd protestantisme, ook al was het hoogtepunt van haar bloei reeds voorbij. Bovendien zou hij zich daar in de kennis van de franse taal kunnen oefenen⁵²⁾. Tussen juni en oktober 1584 werd Colonus ingeschreven als student te Genève, terwijl de naam van Jean Taffin junior, die hem van nu af aan jarenlang zou vergezellen, in het "Livre du Recteur" vlak bij de zijne werd vermeld⁵³⁾. Het moet voor Colonus wel een bijzondere vreugde zijn geweest bij de ontmoeting met Beza te bemerken dat deze grijze leermeester, die reeds de vijfenzestigjarige leeftijd had bereikt, zijn vader nog niet vergeten was. Beza schreef namelijk in Daniël's album amicorum een zeer loffelijk getuigenis aangaande Petrus Colonus⁵⁴⁾. Die voortlevende herinnering aan de vader betekende ongetwijfeld een goede introductie voor de zoon. Verdere bijzonderheden over zijn studietijd in Genève zijn niet bekend, waarschijnlijk heeft hij - dit in tegenstelling tot Jean Taffin⁵⁵⁾ - geen theses in het openbaar verdedigd. Men kan gissen naar de vriendenkring waarvan hij deel uitmaakte, waarbij de veronderstelling gewet-

51) 1584 I a.7; L.S. 106; 1584 II a.5, L.S. 107.

52) Zie voor Genève als 'oecumenisch centrum' W. Nijenhuis, *Calvinus Oecumenicus*, 293-295; Ch. Borgeaud, *Les étudiants*, 19: alleen de studenten die wat meer konden betalen, hadden de mogelijkheid te verkeren in een milieu waar beschaafd frans werd gesproken.

53) S. Stelling - Michaud (ed.), *Le Livre du Recteur*, 112, 117. Colonus wordt vermeld onder nr. 910 en 1094, gedurende het rectoraat van Antonius Calvus dat medio 1584 inging; Jean Taffin wordt vermeld onder nr. 893 (p. 111). Vgl. H. de Vries, *Genève pépinière* I, 56, 58.

54) L. de Dieu, *Critica Sacra*. '....atque ex honorifico Bezae de eximiis animi ipsius dotibus testimonio, quod albo Filii ejus Danielis Colonii propria manu sua inscripsit, colligere promptum est.' (Oratio Funeris door J. Polyander).

55) Zie voor Jean Taffin jr. *NNBW* 10, 1012-1013; G. Vrolijkert, *Vlissinsche kerkhemeel*, 330-332. Taffin verdedigde op maandag 28 mei 1585 'Theses de quarta orationis dominicae petitione', vgl. H. Heyer, *Catalogue*, 18.